

ДУХОВНО ТРАЈАЊЕ СРБА НА ПРОСТОРИМА ДАНАШЊЕ ХРВАТСКЕ (најранији књижевни помени)

Српска писменост и књижевност присутна је на просторима данашње Хрватске од најранијих времена: бројне рукописне богослужбене и друге поучне књиге донели су Срби у ове крајеве у честим сеобама, које почињу још од Маричке (1371) и Косовске битке (1383), а нарочито после пада српске деспотовине 1459. и српских сеоба 1690. и 1737. године. У честим беганијима испред турског зулума свештеници и монаси носили су књиге међу којима је био и знатан број инкунабула. То духовно наслеђе по црквама и манастирима повремено је нестајало и уништавано, што од зуба времена, а што од злодела нарочито у Другом светском рату.

Међутим, Срби су развили веома живу преписивачку делатност по манастирима које су подизали сада по аустријском царству, почевши од 16. века, а да се не спомињу манастири по Далмацији подигнути у 14. веку (Крупа, Крка и Драговић). Прва до сада позната српска ћирилица књига на подручју данашње Хрватске преписана је 1454. у Вараждину „при благочестивој и христољубивој госпођи и кнегињи Кантакузини, кћери деспота Ђурђа, самодршца српског“. Ова српска принцеза, кћерка деспота Ђурђа Бранковића, удала се 1434. год. за грофа Улриха II Цељског. Са собом је повела свога православног духовника, дворјане и бројне породице. У овом Апостољу је сачуван запис који казује да је ова богослужбена књига преписана њезиним заузимањем. Тридесетак година касније

на подручје Славоније населиће се, по запису угарског краља Матије Корвина, око 200.000 Срба у цигло четири године. Како тада још није било црквене православне организације, ови Срби су постали жртве католицизма и постали изгубљени за своју народност за сва времена.

Кад је била обновљена Пећка патријаршија 1557. након неколико десетина година укинућа, на челу са патријархом Макаријем Соколовићем, братом великог везира Мехмед паше Соколовића, црквено су се организовали и Срби на подручју Аустрије и Угарске, те подизали цркве и манастире. Већина манастира (Марча, Комоговина, Гомирје, Лепавина, Пакра, Св. Ана, Бршљанац, Дреновац, Дејановац) су постали преписивачки центри, а посебно манастир Ораховица, познат и као Дузлук по селу у којем је подигнут. У овом манастиру је преписан Апостол (1583), Триод (1584) и Пентикостар (1585), Типик св. Саве Освећеног (1590), Парененсис Јефрема Сирина (1594) и многе друге књиге. Све ове књиге биле су богато илустроване вишетама, заставицама и иницијалима. Међу најпознатијим ораховачким илуминаторима били су калуђери Матеј и Димитрије. Овај манастир је имао и веома квалитетну књиговезницу, па је давао услуге другим манастирима и црквама. При неким манастирима деловале су и сликарске школе (Комоговина, Гомирје). Неке изузетно вредне књиге Срби су донели са собом, међу којима је Јеванђеље из 13. века писано на пергаменту у рашкој редакцији. Оно је припадало манастиру Лепавини. Једно Јеванђеље из 14. века било је у манастиру Марчи, а затим пренето у Лепавину. Значајну културно-историјску и духовну вредност представљају старе штампане књиге такозване „србуље“. Тако постоји један непотпун примјерак Октоиха штампан у штампарији Ђурђа Црнојевића 1494, а има их још.

При скоро свим манастирима деловале су школе из којих су изашли многи значајни културни радници. Из ораховачке школе је на пример изашао јеромонах Јефрем Ђорђевић, који

је након завршених највиших школа у Халеу, постао један од првих професора Московског универзитета у осамнаестом веку.

Поред старих рукописних књига по манастирским и парохијским црквама широм Далмације, Лике, Баније, Кордуна, Славоније, Барање и источног Срема постојале су бројне штампане црквене и друге књиге које су „печатане“ у Црнојевића штампарији и по бројним манастирским штампаријама током 15, 16. и 17. века. Мањи део књига набављан је из Курцбекове штампарије у Бечу, али највећи део допреман је из Русије. Учени архијереји, међутим, не само да су прибављали књиге него су и сами писали и преводили.

Свест о потреби тог духовног блага произилазила је из свести самог српског народа и његових духовних вођа, јер како рече владика пакрачки Јосиф Путник: „Да не би вожди слепи слепцем били и од пастиреј иноверних порутајем и понашајем били.“.